

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์เปรียบเทียบเวทนาในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุกับนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา” ซึ่งมีวัตถุประสงค์ดังนี้

๑. เพื่อศึกษาความหมายของเวทนาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุกับพระพรหมคุณาภรณ์
๒. เพื่อเปรียบเทียบเวทนาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุกับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต)

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ผลจากการศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องเวทนาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุกับ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) มาตามลำดับสรุปผลได้ว่า

๑. เวทนาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ มี ๒ ชนิดคือ

๑.๑ เวทนาที่เนื่องกับมิจฉาทิฎฐิ มิจฉาทิฎฐิมียู่ ๓ ประการ ความเข้าใจผิดหรือมิจฉาทิฎฐิอันละเอียดว่าโดยที่แท้แล้วก็คือสัง โยชน์ ๑๐ ประการอันจะพึงละด้วยสัมมาทิฎฐิที่เป็นองค์อริยมรรค แล้วทำบุคลลนั้นให้กลายเป็นอริยบุคลลนั่นเอง

ประการแรก คือความโง่เขลาหรือเข้าใจผิดว่า การนี้เป็นของตนเพราะมันเที่ยงแท้เป็นไปตามความปรารถนาของหรือถือเอาเป็นสาระได้ อันเป็นเหตุให้หลงรักบำเรอหรือเห็นแก่ตัวอย่างน่าสมเพช คนเราเป็นทาสของตัณหาเพราะมิจฉาทิฎฐิข้อนี้ และเป็นกันทั่วไปจนกล่าวได้ว่าเป็นมาตรฐานของปุถุชน แม้กายนี้จะไม่เป็นตามความปรารถนาของตนคนก็ยังหลงยึดว่าเป็นของตนอยู่นั่นเอง ความหลงยึดนั้น เรียกว่า สักกายทิฎฐิ

ประการที่สอง คือความโง่เขลาอันทำให้ล็งเลินพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ หรือที่รวมเรียกว่าพระรัตนตรัย พวกปฏิบัติเห็นว่าถือเอาพระรัตนตรัย แต่พอกิเลสผ่านมาก็สมัครเข้าข้างกิเลส หรือเอาพระรัตนตรัยไปขายเสียเป็นเงินเป็นทองตามที่กิเลสต้องการ ทั้งเป็นผู้ล็งเลินแนวปฏิบัติเพื่อตัดกิเลสว่ามันจะตัดกิเลสและทำให้ถึงนิพพานได้แน่ละหรือ การกระทำอย่างนั้นดีแน่แล้วหรือ? มันเหมาะแก่ตัวแล้วหรือ? เป็นสิ่งที่ทำได้แน่ละหรือ ยังใช้ได้สำหรับสมัยนี้อยู่หรือ?

ตลอดถึงความไม่ไว้วางใจตัวเองในการทำความคิดต่าง ๆ ดังเลว่าจะเอาชื่องโลกดีหรือข้างธรรมดี? เอาเงินดีหรือเอาบุญกุศลดี? ดังนี้เป็นต้นสรุปแล้วก็คือลึงเลต่อการพันทุกข์ตามแบบของพุทธเจ้า หรือนิพพานนั่นเอง ความลึงเลทั้งหมดนี้เรียกว่า **วิจิกิจฉา**

ประการที่สาม คือความโงะเลอันทำให้เข้าใจผิดในศีลและวัตรที่ตนประพฤติปฏิบัติ อยู่ ยึดถือในตัวศีลและวัตรนั้น ๆ โดยไม่ทราบความหมายอันถูกต้อง ยึดถือในฐานะเป็นพิธีรีตอง ล้วน ๆ ถือศีลและวัตรด้วยคิดว่าเป็นของขลัง ศักดิ์สิทธิ์ทำให้ตนดีกว่าคนอื่น เป็นการถือศีลและวัตรอย่างมงงาย ทำนองเดียวกับที่ถ้าเราจะแนะนำให้คนบ้าถือ ศีลและวัตรในรูปที่ถือ ๆ กันอยู่นี้เอง เมื่อถืออย่างมงงายไม่รู้ความหมายแล้วถือกันก็ชาติ ๆ ก็ไม่อาจเป็นศีลตามที่พระอรียเจ้าท่านต้องการ ขึ้นมาได้เลย ความเข้าใจผิดและมงงายเช่นนี้เรียกว่า **สัทพตปรามาส** หรือ **ความมงงาย**

สรุปว่า ในมิจฉาทิฎฐิ ๓ ประการนี้ อย่างแรกคือ **สัทกายทิฎฐิ** นั้นจะได้ยากตรงที่มันเป็นความรู้สึกอย่างสัตยชาติญาณชนิดหนึ่งซึ่งทำให้คนเรานูชาความสุขทางเนื้อหนังยิ่งกว่าความสุขทางใจ อย่างที่สองคือ **วิจิกิจฉา** นั้นโดยปากว่าก็ดูจะได้ไม่ยากเลย แต่โดยการทำจริงนั้นก็ยากอยู่ไม่น้อยแม้ผู้อ้างตัวว่าเป็นพุทธบริษัทนั้นแหละ สำหรับอย่างทีสามคือ **สัทพตปรามาส** นั้นนับว่าจะได้ยากยิ่งไปกว่านั้นเพราะตนกำลังยึดถือในศีลและวัตรนั้น ๆ ทำนองมดแดงหวงพวงมะม่วง มากมายเกินไปนั่นเองจนกระทั่งไม่รู้ว่าจะผลมะม่วงนั้นคืออะไรแม้แต่น้อย

๑.๒ เวทนาที่เนื่องกับสัมมาทิฎฐิ สัมมาทิฎฐิมียู่ ๓ ชั้น ด้วยกัน สัมมาทิฎฐิคือความเข้าใจอันถูกต้องอันทำให้เกิดการกระทำอันถูกต้อง โดยประการทั้งปวง นับตั้งแต่ถูกต้องอย่างวิสัยโลก ๆ และสูงขึ้นไปจนกระทั่งที่เป็นชั้นเหนือวิสัยโลก

ระดับที่ ๑. สัมมาทิฎฐิในชั้นต้น คือความเข้าใจอันถูกต้องอันทำให้มีความรู้ความฉลาด ความขยันขันแข็งในการกระทำจนได้มาซึ่งทรัพย์ ชื่อเสียง และมิตรสหายที่ดิงามอันเป็นความเจริญอย่างยิ่งวิสัยโลกตลอดจนถึงกับความเข้าใจอันถูกต้องที่สูงขึ้นไปในข้อที่ว่า คนเรามีได้มีเรื่องแต่กายอย่างเดียวต้องสนใจเรื่องทางจิตด้วยยังมีเรื่องในทางธรรมหรือทางศาสนาอยู่อีกส่วนหนึ่งซึ่งสำคัญยิ่งไปกว่าความสุขทางเนื้อหนังอันตนจะต้องสนใจ สัมมาทิฎฐิในชั้นนี้ ทำให้ชาวโลกเกิดสนใจในธรรม ในศาสนา หรือเรื่องของวัดวาอาราม ทำชาวบ้านให้กลายเป็นชาววัดได้ในอันดับแรกที่สุด

ระดับที่ ๒ สัมมาทิฎฐิในชั้นกลาง หมายถึงความเข้าใจอันถูกต้องอันทำให้ได้รับผลที่สูงขึ้นไปจนถึงกับมีความสุขทางใจเป็นอันดับแรก เมื่อเข้ามาเกี่ยวข้องกับธรรมะหรือศาสนา ทำให้มีความรู้เรื่องทาน ศีล บุญกุศล สูงขึ้นไปตามลำดับรู้จักทำให้เกิดสิ่งที่น่ามาซึ่งความสุขใจที่ยิ่งไปกว่าทรัพย์ ชื่อเสียง และไมตรีหรือมิตรภาพ ความเข้าใจในชั้นนี้มีอยู่เป็นหลักย่อ ๆ ในพระบาลีที่กล่าวถึงเรื่องนี้เป็นใจความว่า “การให้ทานหรือการบูชาอันเป็นสิ่งที่มีผล ทำแล้วก็เป็นอันทำ ไม่

เสียดายผู้ทำนั่นเองได้รับผล โลกอื่นซึ่งนอกไปจากโลกที่ตนรู้จักนั้นยังมีอยู่อีก การเข้าใจว่ามีโลก แต่โลกเดียวเท่าที่ตนรู้จักนั้นเป็นความโง่เขลาอย่างยิ่ง บุคคลผู้มีความหมายในตัวเองเป็นพิเศษกว่าธรรมดาคนนั้นมีอยู่เช่นบิดา มารดา คนแก่ชรา เป็นต้น อันเป็นบุคคลประเภทที่ตนจะต้องมองดูและปฏิบัติต่อด้วยสายตาและการกระทำที่พิเศษเช่นกัน ภาวะแห่งความเปลี่ยนแปลงทางจิตโดยฉับไว นั้น เป็นสิ่งมีอยู่อย่างแท้จริง คือชั่ว โมงนี้หรือนาทีนี้เป็นมนุษย์ แต่นาทีต่อมากลายเป็นสัตว์ เจริญงานไปแล้ว หรือกลายเป็นสัตว์นรกไปแล้ว เป็นคนธรรมดาอยู่ในขณะนี้ ต่อมาก็กลายเป็น เทวดาหรือพรหมไปแล้ว ในขณะที่หนึ่งด้วยการกระทำทางจิตของตนเอง เปลี่ยนกลับไปกลับมาได้ อย่างผลุบผลิบจะเป็นช้าหรือเร็วหรือถาวรไม่ถาวรเพียงใดนั้น แล้วแต่การกระทำของตนเป็นผู้มีความเชื่อว่าภาวะแห่งโอปาติกสัตว์เช่นนี้มีอยู่แล้วเป็นผู้ไม่ประมาทในการกระทำของตนเพื่อให้เกิดการหลุดแต่ในภาวะที่น่าสรรเสริญเป็นผู้ที่มีความเชื่อและเห็นชัดว่าปฏิบัติทาหรือทางปฏิบัติที่ทำให้เข้าใจในโลกทั้งปวงแจ่มชัดแล้วไม่ติดอยู่ในโลกไหน ๆ ข้ามขึ้นพ้นจากโลกทั้งปวงนั้นมีอยู่ และมี บุคคลผู้ทำเช่นนั้นได้จริงแล้วสอนคนอื่นให้รู้ตามได้ด้วย ก็มีอยู่” ดังนี้ชื่อว่าสัมมาทิฐิหรือความ เข้าใจอันถูกต้องที่สามารถทำผู้ปฏิบัติให้ได้รับผลที่สูงไปกว่าที่ได้รับกันอย่างวิสัยโลกในโลกนี้

ระดับที่ ๓ สัมมาทิฐิขั้นสูงสุด เป็นสัมมาทิฐิชนิดของพระอริยะเจ้า ไม่มีอาสวะ อยู่เหนือโลกและเป็นองค์แห่งอริยมรรค ได้แก้ตัวปัญญาที่ตัดกิเลสอันละเอียดได้นั้นเอง สัมมาทิฐิขั้นสูงสุดนี้ทำให้รู้เรื่องซึ่งอยู่เหนือโลกหรือพ้นโลกหรือเหนือประโยชน์ทั้งหลาย ไม่ต้องการประโยชน์ใดจึงพ้นจากอำนาจบีบบังคับของสิ่งทั้งปวงเป็นความสงบอันสูงสุดที่เรียกว่า นิพพาน

๒. เวทนาในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต)

เวทนา เป็นสิ่งที่มนุษย์มุ่งประสงค์ อยาตนะ เป็นแหล่งอำนาจสิ่งที่มีประสงค์ อยาตนะ ๖ ทำหน้าที่รับใช้มนุษย์ ๒ อย่าง คือ

๒.๑ เป็นทางรับรู้โลก หรือเป็นแหล่งนำโลกมาเสนอต่อมนุษย์ เป็นเครื่องมือสาร ทำให้มนุษย์ได้รับข้อมูลแห่งความรู้ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่จะช่วยให้มนุษย์สามารถเกี่ยวข้องกับโลกได้ถูกต้อง ทำให้ชีวิตอยู่รอดและดำเนินไปด้วยดี

๒.๒ เป็นช่องทางเสพเสวยโลก หรือเป็นประตูที่มนุษย์จะเป็นออกไปรับอารมณ์ที่เป็นรสอร่อยของโลก มาเสพเสวย ด้วยการดู การฟัง การดม การลิ้มชิมรส การแตะต้องเสียดสี ความ สนุกสนานบันเทิง ตลอดจนจินตนาการสิ่งที่หวนขึ้นระรื่นใจ

ความจริงหน้าที่ทั้งสองอย่างนี้ ก็คิดเนื่องอยู่ด้วยกัน

หน้าที่อย่าง แรก เรียกว่าเป็นหน้าที่หลัก หรือหน้าที่พื้นฐานที่จำเป็น

ส่วนหน้าที่อย่าง ที่สอง เป็นหน้าที่รอง จะว่าเป็นของแถมหรือส่วนเกิดก็คงได้

ในกรณีทั้งสองนั้น การทำงานของอายตนะก็อย่างเดียวกัน ความต่างอยู่ที่เจตจำนงของมนุษย์ ซึ่งมุ่งไปที่ความรู้หรือมุ่งไปที่ เวทนา

สำหรับมนุษย์ปุถุชน ให้ความสำคัญอยู่ที่หน้าที่อย่างที่สอง คือการเสพเสวยโลก จึงถึงขั้นที่กลายเป็นว่า หน้าที่อย่างหนึ่งมีไว้เพียงเพื่อเป็นส่วนประกอบสนองการทำหน้าที่อย่างที่สอง หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า กระบวนการรับรู้มีไว้เพื่อรับใช้กระบวนการเสพเสวยโลก หรือรับใช้กระบวนการสังสารวัฏเท่านั้นเอง

๕.๒ อภิปรายผล

ความเป็นหนึ่งของเวทนาขันธ เวทนาขันธคือการเสวยอารมณ์ หรือความรู้สึกสัมผัส

ข้อความต่อไปนี้เกิดจากเข้าใจกองเวทนา ในการศึกษาเปรียบเทียบเวทนาของพุทธทาสภิกขุกับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ผลดังนี้

เมื่อวิเคราะห์เทศนาธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุให้กระจ่าง พบว่า ท่านพุทธทาสภิกขุ มิได้ใช้หลักการของความเป็นวิทยาศาสตร์สากล ท่านเทศนาเรื่องเวทนาหรืออายตนะและเบญจขันธ พร้อมเน้นย้ำว่าทั้งสองเรื่องคือวิทยาศาสตร์ ที่ทุกคนสามารถพิสูจน์ได้ด้วยตนเอง (สันทิฎฐิโก) ฐานะวิทยาศาสตร์หมายความว่าถึง สันทิฎฐิโก แต่ความรู้วิทยาศาสตร์จะไม่สนใจ การพิสูจน์อารมณ์ของตนเองที่เรียกว่า สันทิฎฐิโก ตรงกันข้าม วิทยาศาสตร์มุ่งเน้นสนใจธรรมชาติของสรรพสิ่ง และถ้าจะศึกษามนุษย์ก็ต้องเป็นมนุษย์คนอื่นที่มีใช้ตัวผู้ศึกษา หัวใจของวิธีการศึกษาระหว่างวิทยาศาสตร์และพุทธศาสตร์อยู่ในลักษณะต่างกันอย่างสิ้นเชิง สัจธรรมของพุทธศาสตร์ ในกรณีที่น่าเน้นย้ำสมบัติของความเป็นของคู่เช่น บุญ-บาป ความดี-ความชั่ว นรก-สวรรค์ เป็นต้น จะแสดงความสมมติสัจจะหรือเป็นโลกิยะธรรม ซึ่งตรงนี้จะเปรียบเทียบกับความรู้วิทยาศาสตร์ได้ดี เพราะความรู้วิทยาศาสตร์เป็นความรู้สัมพัทธ์ (Relative truth)

เมื่อวิเคราะห์เทศนาธรรมของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้กระจ่างแล้วก็จะพบว่าท่านพระพรหมคุณาภรณ์ใช้วิธีแบบแก้ปัญหา วิธีคิดแบบอริยสัจจ์ กับวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ ท่านบอกว่าพุทธธรรมได้แสดง โยนิโสมนสิการซึ่งเป็นวิธีการแห่งปัญญาไว้หลายวิธีสำหรับใช้ในสถานการณ์ต่างกันไปบ้าง ใช้ประกอบกันในสถานการณ์อย่างเดียวกันบ้าง น่าสังเกตว่าในสมัยปัจจุบัน คำว่าวิธีการแห่งปัญญาบางที่ใช้เรียกวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ ที่มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่าวิธีคิดแบบแก้ปัญหานั้นในที่นี้ใช้เรียกวิธีคิดแบบอริยสัจจ์ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเห็นสมควรยกวิธีคิดสองแบบนี้มาเทียบเคียงกันดู

วิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์มี ๕ ขั้นตอน คือ

๑. การกำหนดปัญหาให้ถูกต้อง (Location of Problems)

๒. การตั้งสมมติฐาน (Setting up of Hypothesis)

๓. การทดลองและเก็บข้อมูล (Experimentation and Gathering of Data)

๔. การวิเคราะห์ข้อมูล (Analysis of Data)

๕. การสรุปผล (Conclusion)

ในการคิดแบบนี้ ท่านให้ฟังสังเกตว่า ก็มีการสืบสาวหาสาเหตุเป็นส่วนสำคัญด้วยแต่เอา
แฝงไว้ในขั้นที่ ๒ เพราะบางครั้งสาเหตุที่คาดนั้นเองเป็นตัวสมมติฐาน บางครั้งสาเหตุมุ่งถึง
สมมติฐานไปด้วยในตัว แต่ก็มีข้อแย้งว่าในหลายกรณีสาเหตุไม่บ่งชี้ถึงสมมติฐานและต้อง
ตั้งสมมติฐานเพื่อไว้หลายอย่างส่วนในวิธีคิดแบบ (แสวง) อริยสัจจ์ แยกการสืบหาสาเหตุเป็นขั้น
หนึ่งและจัดขั้นทั้งหมดเป็น ๒ ระดับ เทียบพอให้เห็นเค้า ดังนี้

ก. กระบวนการ (ตามสภาวะ) ตอนนี้อยู่ในขั้นของการที่จะเข้าถึงด้วยความรู้คือคิด
และรู้ให้ตรงความจริงที่เป็นอย่างนั้นอยู่แล้ว

๑) **ขั้นกำหนดทุกข์** ให้รู้หรือปัญหาคืออะไร อยู่ที่ไหนมีขอบเขตแค่นี้ - ขั้น
กำหนดปัญหา

๒) **ขั้นสืบสาวสมุทัย** หยั่งสาเหตุของทุกข์หรือปัญหานั้น - (ไม่แยกต่างหาก)

๓) **ขั้นแก้นิโรธ** ให้เห็นกระบวนการที่แสดงว่าการดับทุกข์แก้ปัญหานั้นไปได้
และอย่างไร - ขั้นตั้งสมมติฐาน

ข. กระบวนการ (ของมนุษย์) ตอนนี้เป็นขั้นที่จะต้องลงมือปฏิบัติ

๔) **ขั้นเพ็ญมรรค** แยกย่อยออกได้ ๓ ขั้น

-มรรค ๑ : **เอสนา (หรือ คเวสนา)** รวมทั้งวิมังสนา แสวงหาข้อมูลพิสูจน์/ทดลอง-
ขั้นทดลองและเก็บข้อมูล

-มรรค ๒ : **วิมังสา (หรือ ประวิจาร์)** ตรวจสอบ ร่อนเลือกเก็บข้อมูลที่ถูกต้อง
ใช้ได้จริง- ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล

-มรรค ๓ : **อนุโพธ** กั้นข้อที่ผิดออก จับหรือเพี้ยนได้มรรคแท้ซึ่งนำไปสู่ผลคือ
แก้ปัญหานั้นได้ - ขั้นสรุปผล

ขั้นตอนนี้ ฟังเห็นการแสวงสังขารของพระพุทธเจ้าเป็นตัวอย่างดังนี้

๑. **ขั้นกำหนดทุกข์** ความทุกข์ ความเดือดร้อน ปัญหาต่าง ๆ ของมนุษย์มีมากมาย
หลากหลาย ทั้งทางกายและทางใจ ทั้งภายในและภายนอก แต่เมื่อว่าโดยพื้นฐานก็คือภาวะบีบคั้น
ภายใน ภาวะที่ขัดแย้ง ผิดไปไม่เป็นไปตามความอยากความยึดถือของมนุษย์ ปัญหาหรือความทุกข์
ของมนุษย์อาจมีรูปลักษณะต่าง ๆ นานา แปรกผันไปตามถิ่นตามกาล

๒. **ขั้นสืบสาวสมุทัย** เพื่อจะได้สังเกตเห็นหนทางแก้ไขต่อไปขั้นนี้สัมพันธ์ขั้นที่ ๓ คือขั้นแก่งนิโรธ หมายความว่าแก่งนิโรธอย่างไรก็อยู่ที่ว่าจะจับเหตุได้ถูกต้องตรงหรือไม่ (ดูข้อ๓)

แบบ ก. ข. ค. จับสาเหตุไม่ชัด เช่นเห็นว่าเป็นเพราะยังได้สุขไม่เพียงพอ หรือไม่สืบสาเหตุเลย มองข้ามขั้นไป

แบบ ง. จับได้ว่าสาเหตุแห่งทุกข์คือตัณหาหรือสืบลึกลงไปอีกได้แก่กระบวนการแห่งปัจจุสมุปบาท โยงไปถึงอวิชชา

๓. **ขั้นแก่งนิโรธ** คาดหวังว่าการดับทุกข์จะเป็นไปได้ตามกระบวนการดังนี้

แบบ ก. แสวหาความสุข บำรุงบำเรอตนให้เต็มที่

แบบ ข. บำเพ็ญตามสมาบัติตามโยควิธี

แบบ ค. บำเพ็ญตบะ ดำเนินชีวิตเข้มงวด ทรมาณกาย

แบบ ง. ตัดวงจรปฏิบัติ ดับอวิชชา ตัดทางตัณหา มีสิดำเนินชีวิตด้วยปัญญา

๔. **ขั้นพ้นหามรรค**

มรรค ๑ : เอสนา พระพุทธเจ้าได้เคยทรงดำเนินชีวิตและปฏิบัติตามวิธีการครบแล้ว ทั้ง ๔ อย่าง นอกจากนั้น ยังได้ทรงสังเกตเห็นชีวิตความเป็นไปของคนและสังคม ที่เป็นอยู่หรือปฏิบัติเช่นนั้นแล้วว่าเป็นอย่างไร

มรรค ๒ : วิมังสา วิเคราะห์ผลการสังเกตทดลอง ทรงตระหนักว่าการแสวงแต่ความสุขไม่อาจให้ชีวิตมีความหมายประสพสาระแท้จริง และนำไปสู่การเบียดเบียน ทรงเห็นชัดว่าการบำเพ็ญวิธีโยคะ นำไปสู่ผลสำเร็จทางจิตอันเป็นฝ่ายสมาธิฝ่ายเดียวการเพ็ญตบะก็เป็นการหาทุกข์ทำตนให้ลำบาก เดือดร้อนเปล่า ๆ ส่วนวิถีแห่งปัญญาที่ดับอวิชชา ไม่ขึ้นต่อตัณหาสามารถดับเหตุแห่งทุกข์ทำให้จิตหลุดพ้นเป็นอิสระได้จริง

มรรค ๓ : อนุโพธ จึงได้ความรู้เห็นตามเป็นจริง ที่เป็นข้อสรุปว่าวิถีแห่งความสุขและตบะเป็นทางสุดโต่ง (อันตะ) โยควิธีก็ทำให้ติดค้างอยู่ในระหว่างยังมีช่องทาง (เป็นอมรรค) ส่วนทางสายกลางซึ่งเป็นวิธีแห่งปัญญาเริ่มด้วยปัญญาอันเห็นชอบเรียกว่าสัมมาทิฐิ นั่นแหละจึงเป็นทางที่ถูกต้อง ยุติว่าตัวมรรคหรือมรรคที่แท้ ได้แก่ มรรคที่มีองค์ ๘

สรุปความเหมือนและความแตกต่าง ระหว่างแนวความคิดของพุทธศาสนิกชนกับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) โดยสังเขปดังนี้คือ

ประเด็นที่ต่างกัน พุทธศาสนิกชนมีแนวความคิดที่เป็นอิสระ ไม่ขึ้นกับหลักการในคัมภีร์ ท่านคิดวิเคราะห์โดยถ้อยคำจากคัมภีร์แล้ววิเคราะห์เชิงประยุกต์ **พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)** หลักการต่าง ๆ ท่านจะนำเสนอตามหลักการจากคัมภีร์เป็นลักษณะนำเสนอให้ผู้ศึกษาใช้วิจารณ์ญาณ

ประเด็นที่ต่างกัน ด้านคำสอนพุทธทาสภิกขุที่เด่นเป็นสำคัญเฉพาะตัวของพุทธทาสภิกขุ หมายถึงคำสอนอย่างเช่นคำว่า “ตัวกู ของกู” หรือคำว่า “จิตว่าง หรือคำว่า “นิพพานที่นี้เดี๋ยวนี้” เป็นต้นซึ่งเป็นคำที่ท่านคิดค้นขึ้นมาใช้เพื่อจุดประกายแห่งความสนใจให้เกิดขึ้น โดยเฉพาะคำว่า “จิตว่าง” และนอกเหนือจากนี้ คำที่ท่านเสนอเป็นอเนกปริยาย เช่นคำว่า ตถาคตา อิทัปปัจจยตา และท้ายสุดก็มีคำว่า อตัมมยตา ซึ่งเป็นคำใหม่ที่ยังไม่มีใครเคยใช้มาก่อนท่านก็ขุดค้นมาจากพระไตรปิฎก มาให้อธิบาย ในการปราศรัยให้พวกเราชาวพุทธได้เข้าใจธรรมะ โดยเฉพาะในระดับโลกุตตรธรรม เหตุที่ท่านเน้นในคำสอนระดับโลกุตตรธรรม ก็เพราะว่าธรรมะในระดับโลกิยธรรมนั้นมีผู้สอนที่สามารถทำอยู่แล้ว หากแต่โลกุตตรธรรมต่างหากที่หาผู้แนะนำสอนค่อนข้างยาก ในการปฏิรูปพุทธศาสนาของท่านพุทธทาสภิกขุได้ใช้หลักแห่ง “ประโยชน์” ในการตีความพุทธศาสนา ท่านเห็นว่าการตีความพุทธศาสนาใด ๆ จะต้องคำนึงถึงประโยชน์ต่อคนสมัยปัจจุบันให้มากที่สุด ตัวอย่างเช่นในการอธิบายความหมายของนิพพาน (ความดับทุกข์) พุทธทาสภิกขุเห็นว่านิพพานเป็นเรื่องทางจิตใจที่สามารถเข้าถึงได้แม้แต่ที่นี้และเดี๋ยวนี้ ท่านกล่าวว่าไม่มีประโยชน์อะไรที่จะสอนให้คนเราเข้าถึงนิพพานภายหลังจากที่ตายไปแล้ว คำสอนในลักษณะนี้ทำให้คนสมัยปัจจุบันเข้าใจเรื่องของนิพพานยิ่งไปกว่านั้น การสอนเช่นนี้ยังทำให้พุทธศาสนาไร้ความหมายอีกด้วย ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) คำสอนของท่านมุ่งเน้นแสดงในขอบเขตว่าพุทธธรรมสอนว่าอย่างไรมีเนื้อหาอย่างไรเท่านั้น ส่วนจะเป็นปรัชญาหรือไม่ ให้เป็นเรื่องของปรัชญาที่จะมีขอบเขตครอบคลุมหรือสามารถตีความให้ครอบคลุมถึงพุทธธรรมได้หรือไม่ โดยที่พุทธธรรมก็คือพุทธธรรมอยู่นั่นเอง โดยที่ท่านประมวลคำสอนในพระพุทธานุญาตเป็นข้อสรุปว่าพุทธธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอนและทรงมุ่งหมายแท้จริง เป็นอย่างไรนั้น เป็นเรื่องยากแม้จะมีในคัมภีร์ซึ่งถือกันว่าเป็นพุทธพจน์มาอ้างเพราะคำสอนในคัมภีร์มีปริมาณมากมายมีแง่ระดับความลึกซึ่งต่าง ๆ กันและขึ้นต่อการตีความของบุคคล โดยใช้สติปัญญาและความสุจริตใจหรือไม่เพียงไรด้วย

ประเด็นที่ต่างกัน ด้านภาษา ท่านพุทธทาสภิกขุบอกว่าภาษามันมีอยู่ ๒ ภาษา คือภาษาคอนอย่างหนึ่ง ภาษาคอนนั้นเอาเกณฑ์ตามทางวัตถุ ตามทางที่รู้สึกได้อย่างคนธรรมดารู้สึก และอาศัยวัตถุพื้นฐาน ไม่ได้อาศัยธรรมะเป็นพื้นฐานจึงพูดแต่เรื่องวัตถุ พูดแต่เรื่องโลก พูดแต่เรื่องที่เราเห็นนี้เรียกว่าภาษาคอน ส่วนภาษาธรรมะนั้นเป็นภาษา “คน” เหมือนกันพูดแต่เราได้เห็นธรรมะในส่วนลึกหรือเห็นธรรมะที่แท้จริงแล้วพูดไปด้วยความรู้สึกอันนั้นจึงเกิดเป็นภาษาธรรมะขึ้นมา ไม่เหมือนภาษาคอนนี้เรียกว่าภาษาธรรมะ ตัวอย่างเรื่องกฎแห่งกรรมภาษาคอนมักอ้างอิงว่าทำดีช่อมได้ดี ทำชั่วช่อมได้ชั่วมีหลักฐานพยานอ้างอิงมากมายว่ากฎแห่งกรรมนี้เป็นเรื่องจริงแต่คนที่ไม่เชื่อก็มีอยู่ด้วยกฎแห่งกรรมภาษาธรรมะที่ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ชัดเจนคือทำดี ดี ทำชั่ว ชั่ว กล่าวคือดีหรือชั่วสำเร็จขณะกระทำเพราะมันเป็นปัจจัยอิงอาศัยกันอยู่เช่นนั้น ตามกฎอิทัปปัจจยตา จิตมีสมรรถนะ

รักษาข้อมูลไว้ กรรมจึงมีจริงข้อมูลของจิตเป็นอมตะกรรมก็เลยพลอยมีอานิสงส์ของอมตะไปด้วย กล่าวคือเมื่อใดข้อมูลถูกเหนี่ยวมาอิงอาศัยตามกฎของอิทัปปัจจยตา กรรมก็เกิดขึ้นตามกฎธรรมชาติธรรมดา ท่านจึงกล่าวว่า “กรรมมีอยู่ แต่ผู้รับกรรมหาไม่มี” พุทธทาสภิกขุบอกว่าการแห่งกรรมเป็นความเชื่ออย่างหนึ่งของผู้นับถือพุทธศาสนาโดยกฎเกณฑ์ สัตว์ทั้งหลายต้องเป็นไปตามกรรมจนกว่าจะเหนือกรรม

ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์ ท่านอธิบายเรื่องผลของกรรมว่าการออกผลของกรรมต้องพิจารณาองค์ประกอบเพิ่มอีก ๔ ข้อ คือ ๑) คติ หมายถึง ถิ่นที่ ทางไปเกี่ยวกับสถานที่ ๒) อุประิ หมายถึง สภาพร่างกาย ๓) กาล หมายถึง ยุคสมัย ๔) ปโยค หมายถึง การลงมือกระทำ ถ้าองค์ประกอบทั้งสี่ช่วยเสริมในทางดี เรียกว่า สมบัติสี่ ถ้าหากแรงประกอบทางร้าย เรียกว่า วิบัติสี่ กฎแห่งกรรมจึงไม่ได้ออกผลตรง ๆ อย่างที่คนทั่วไปอยากรู้ อยากเห็น นอกจากนั้น คำว่า ความดี ความชั่ว ในบางประเด็นยังไม่ใช่คุณธรรมแท้ แต่เป็นเพียงข้อตกลงร่วมกันของคนในสังคม หรือเป็นแค่การลงความเห็นของผู้มีอำนาจเท่านั้น คนในสังคมมิได้มีส่วนเชื่อดด้วย แต่ที่ต้องปฏิบัติความดี เว้นความชั่ว ก็เพราะความเกรงกลัวอำนาจของผู้ที่เหนือตน ยิ่งในยุคปัจจุบัน สังคมไทยอพยพจริยธรรมสากลเข้ามาเป็นบรรทัดฐานตัดสินความคิด ความไม่ดีของสมาชิกของสังคมยิ่งทำให้กฎแห่งกรรมภาษาคนสับสนวุ่นวาย ส่วนกรรมในภาษาธรรมนั้น กรรมจะให้ผลทันทีที่กระทำ เพราะกรรมให้ผลตามเจตนา อย่างเช่น ขับรถชนคนตายโดยไม่ได้มีเจตนาจะอธิบายได้อย่างไร ท่านตอบว่า เพราะกำลังของสติไม่พอ บุคคลถ้ามีกำลังของสติเพียงพอ จิตจะว่องไวพอที่จะจัดการกับปัจจัยที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า เรื่องดังกล่าวเกิดขึ้นไม่ได้ อีกอย่างหนึ่งถึงแม้ว่าเรื่องดังกล่าวเกิดขึ้นจริงในภาษาธรรม ก็กล่าวว่าการอิงอาศัยกันเกิดกรรมเป็นไปตามกฎของอิทัปปัจจยตา ผู้รับกรรมในกรณีนั้นหาไม่มี เรื่องกรรมในภาษาธรรมไม่ใช่เรื่องต้องโต้แย้ง เพราะครอบคลุมกรรมในภาษาคนไว้หมดสิ้น

ประเด็นที่ต่างกัน พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า เวทนาคือความรู้สึกที่เราจะต้องรู้สึกกันวันละหลายๆครั้ง ท่านบอกว่าความรู้สึกของคนเราซึ่งทำให้เกิดความสำคัญ มันหมายนั้น ควรจะจัดเป็น ๔ ประเภท จึงจะหมดจด แต่คนธรรมดาสามัญรู้จักเพียง ๓ ประเภท อันที่หนึ่งเรียกว่ารู้สึกว่าคุณขาดทุน อันที่สอง รู้สึกว่าคุณเสมอตัว อันที่สาม เรียกว่าคุณได้กำไร คนธรรมดาเหล่านั้น ไปถึงขนาดที่เรียกว่าทั้ง ๓ อย่างนี้มันต่างกัน มันต่างกันโดยตรงกันข้ามอันหนึ่งขาดทุน อันหนึ่งได้กำไร อันหนึ่งเสมอตัว มันโง่เพราะมันรู้เพียง ๓ อย่าง ไม่รู้จักอย่างที่สี่ ที่เรียกว่า “นิพเพธิกะภาคิยะ สัญญา” คือความรู้ที่จะแทงตลอด ๓ อย่างโง่ ๆ นั้น ให้ทะลุเข้าไปว่ามันเหมือนกัน รู้สึกว่าคุณขาดทุนก็โง่ชนิดหนึ่ง รู้สึกว่าเสมอตัวก็โง่ชนิดหนึ่ง รู้สึกว่าได้กำไรก็โง่ชนิดหนึ่ง ซึ่งล้วนแต่เป็นความโง่ด้วยกันส่วนเรื่องนิพเพธิกะภาคิยะสัญญานั้นมันในลักษณะที่บอกว่า รู้สึกขาดทุน รู้สึกว่าได้กำไร รู้สึกว่าเสมอตัวทั้ง ๓ ชนิดนั้นก็ยังโง่ เพราะคนเหล่านั้นมันโง่ไปตามเวทนานั้น ๆ ถ้าจะไม่ให้โง่ก็หมายความว่าเมื่อมันมี

การขาดทุนเกิดขึ้น หรือได้กำไรเกิดขึ้น หรือเสมอตัวเกิดขึ้น ทั้ง ๓ ชนิดนั้น ทำให้ฉลาดในเรื่องเหล่านั้น ก็อ้อมนั้ให้ปัญญาทั้งสามอย่าง ไม่ใช่มาให้ความยินดียินร้าย อันหนึ่งเศร้า อันหนึ่งระเริงเหลืออย่างนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ ท่านบอกว่าตามปกติมนุษย์ทุกคน เมื่อประสบสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรืออยู่ในสถานการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งจะแปลความหมายตัดสินสิ่งหรือเหตุการณ์นั้นพร้อมทั้งคิดหมาย ตั้งเจตจำนง แสดงออกซึ่งพฤติกรรม และกระทำการต่าง ๆ ตามความโน้มน้าเอียงหรือตามแรงผลักดันต่อไปนี่คือ ๑) ความใฝ่ในการสนองความต้องการทางประสาททั้ง ๕ (กาม) ๒) ความใฝ่หรือห่วงในความมีอยู่คงอยู่ของตัวตน การที่ตัวตนจะได้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้และการที่ตนจะดำรงคงอยู่ในภาวะที่อยากเป็นนั้นยังยืนตลอดไป (ภพ) ๓) ความเคยชิน ความเชื่อถือ ความเข้าใจ ทฤษฎีแนวความคิดอย่างใดอย่างหนึ่งที่สั่งสมอบรมมาและยึดถือเชิดชูไว้ (ทิฏฐิ) ๔) ความหลง ความไม่เข้าใจ คือความไม่ตระหนักรู้และไม่กำหนดรู้ความเป็นมาเป็นไป เหตุ ผล ความหมาย คุณค่า วัตถุประสงค์ ตลอดจนความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ พุคลึ้น ๆ ว่าไม่รู้เห็นตามที่มันเป็น แต่รู้เห็นตามที่คิดว่ามันเป็นหรือคิดให้มันเป็น (อวิชชา)

ประเด็นที่เหมือนกัน พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า ให้ใช้สติกับทุกผัสสะ สบายเพราะเห็น หอมเพราะได้กลิ่น นุ่มเพราะสัมผัส ฯ อย่าไปยุ่งด้วยให้ละเอียด ถ้าปิดกั้น ไม่ได้ให้สัมผัสกับด้วยสติใช้สติต้านทานกับเวทนา ไม่ต้องพอใจหรือไม่พอใจเฉย ๆ เสีย ไม่ยินดียินร้ายคือมีสติรู้ทัน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ท่านสอนไว้ให้กำจัดอวิชชาคู่ติ ๆ ว่านำไปสู่อะไรวิเคราะห์วิจัยให้กระจ่างชัดใช้สติกับปัญญา ควรจะทำอะไรอย่างไรกับทุกๆ เรื่องให้ฝึกฝนให้เป็นประจำไม่พลอเดินดกร่องซ้ำซาก หมายถึงว่าให้ใช้สติสัมปชัญญะลดกระแสกระบวนการความคิดแบบนั้น แปรไปในทิศทางอื่น สนองค้นหาโดยรู้เท่าทันคือรู้ว่ามันเป็นคืออะไร เห็นข้อดีข้อเสียพิจารณาคุณค่า

ประเด็นที่เหมือนกัน ท่านพุทธทาสภิกขุมองว่าชีวิตคือไตรลักษณ์ แยกกันได้ด้วยปัญญา และภาษาแต่แยกไม่ได้ด้วยสภาวะธรรม อุปมาดังไตรลักษณ์อันประกอบด้วยอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งเป็นสมบัติของสรรพสิ่ง ยกองค์ประกอบของไตรลักษณ์ได้ด้วยปัญญาเท่านั้นแต่แยกไม่ออกด้วยสภาวะ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ในสภาวะธรรมเดียวกันนั่นเอง คนหนึ่ง มุมมองของคนหนึ่งเห็นทุกขังคือการตั้งอยู่ อีกคนหนึ่งเห็นอนิจจังคือการเปลี่ยนไป และคนหนึ่งเห็นอนัตตาคือการไม่ใช่ตัวตน ถ้าเป็นคนเดียวกันก็ต้องเห็นสามครั้งคือแต่ละครั้งเห็นทุกขัง หรือเห็นอนิจจัง หรือเห็นอนัตตา หรือเห็นภาพรวมเน้นปัญญารวมว่าไตรลักษณ์ โดยไม่แยกความคิดว่าเป็นทุกขัง อนิจจัง หรืออนัตตา ส่วนความชำนาญที่เห็นองค์ประกอบใดชัดแจ้งที่สุดขึ้นกับกำลังแห่งปัญญา กำลังปัญญาอ่อนก็จะเห็นทุกขัง กำลังปัญญูปานกลางก็จะเห็นอนิจจัง กำลังปัญญาแก่กล้าก็จะเห็นอนัตตา น่าสังเกตว่า ปรารภธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุเน้นย้ำความเป็นอนัตตามากกว่าอีกสององค์ประกอบ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ท่านเห็นว่าในภาวะเช่นนี้ ชีวิตหรือขั้น ๕ จึงเป็นไป

ตามกฎแห่งไตรลักษณ์ คืออยู่ในภาวะแห่งอนิจจา ไม่เที่ยง ไม่คงที่ เกิดดับเสื่อมสลายอยู่ตลอดเวลา อนัตตา ไม่มีส่วนใดที่มีตัวตนแท้จริง และไม่อาจจะยึดถือเอาเป็นตัว จะเข้ายึดครองเป็นเจ้าของ บังคับบัญชาให้เป็นไปตามความปรารถนาของตนจริงจังไม่ได้ ทุกขตา ถูกบีบคั้นด้วยด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัวอยู่ทุกขณะ ฉะนั้นกระบวนการแห่งขั้นที่ ๕ หรือ ชีวิต ซึ่งดำเนินไปพร้อมด้วยการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดทุกขณะ โดยมีส่วนที่เป็นตัวเป็นตนคงที่อยู่นี้ ย่อมเป็นไปตามกฎของอนัตตา

ประเด็นที่เหมือนกัน สำหรับแห่ง “ปัญญา” พุทธทาสภิกขุและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) มีแนวคำสอนอันเป็นตัวแทนของ “ปัญญา” ในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทของไทยนั้น ที่เด่นและสำคัญได้แก่คำสอนของพุทธทาสภิกขุและคำสอนของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) พุทธทาสภิกขุได้ทำการเผยแผ่พุทธศาสนาและสร้างสรรค์ผลงานอันยิ่งใหญ่ งานเผยแผ่พุทธศาสนา ในชุด “ธรรมโฆษณ์” ของท่านนั้นเป็นผลงานทางความคิดอันยิ่งใหญ่ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดทางพุทธศาสนาและเป็นงานซึ่งเมื่อรวบรวมสำเร็จสมบูรณ์แล้ว จะมีความยาวกว่า “พระไตรปิฎก” ของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเสียอีกเป็นสัญลักษณ์และตัวแทนทาง “ปัญญา” ของพุทธศาสนาฝ่ายปฏิรูปของชนชั้นกลาง กลุ่มที่เป็นนักวิชาการ นักศึกษา และปัญญาในสังคมไทย พระพรหมคุณาภรณ์ ท่านมีงานเผยแผ่พุทธศาสนาเป็นผลงานที่โดดเด่นและสร้างสรรค์ ด้วยการเขียนหนังสือ “พุทธธรรม” ซึ่งได้รับยกย่องจากวงการพุทธศาสนาว่าเป็น “เพชรน้ำเอก” เป็นหนังสือที่มีคุณค่ายิ่งมั่งแสดงพุทธธรรมให้ถูกต้องที่สุดที่พระพุทธเจ้าทรงสอน โดยยึดแหล่งที่มาจากพระไตรปิฎกบาลี ซึ่งเป็นยอมรับกันโดยทั่วไปแล้วว่า เป็นแหล่งรวบรวมรักษาพุทธธรรมที่แม่นยำและสมบูรณ์ที่สุด ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วของพุทธศาสนาของสังคมไทยทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม พุทธศาสนาอันเป็นหลักคิดและวิถีชีวิตของคนไทยมาตลอดประวัติศาสตร์ต้องเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงดังอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การปรับตัวของพุทธศาสนาในสังคมไทยปรากฏออกมาในสองแนวทาง แนวทางหนึ่งคือการปฏิรูปคำสอนด้วยระบบเหตุผลนิยมซึ่งริเริ่มขึ้นโดยรัชกาลที่ ๕ และได้รับการสานต่อจากพระนักปฏิรูป ซึ่งรวมทั้งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ตลอดมาจนกระทั่งถึงพุทธทาสภิกขุและพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

ประเด็นที่เหมือนกัน การพัฒนาต้องมีเทคนิค ท่านพุทธทาสภิกขุนำหลักศีล สมาธิ ปัญญา มาร้อยเรียงเป็นเทคโนโลยีการพัฒนาจิตตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑. พัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา จนกระทั่งเข้ามรรคมืองค์แปด

๒. ระหว่างกระบวนการพัฒนาให้ระว่างพฤติกรรมสุดโต่งทางวัตถุและสุดโต่งทางจิต เพราะอริวาสนาของปุถุชนมักจะเป็นเช่นนั้น ทางสายกลางหมายถึงการไม่สุดโต่งไปทั้งสองทาง ซึ่งเป็นศิลปะการพัฒนาที่เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์เช่นเดียวกับเทคนิคการพัฒนาทั่ว ๆ ไป

๓. ต้องพยายามเข้าใจ “ตัวกู-ของกู” ให้ได้เพราะกระบวนการพัฒนาก็คือการกำจัดตัวตน ที่เป็นรากเหง้าของอวิชชา ต้องเข้าใจให้ได้ รู้ให้ทัน มากขึ้นทุกที ท่านพระพรหมคุณาภรณ์ บอกว่า บุรณาการไตรสิกขาเข้าในชีวิตประจำวัน หรือทำให้ชีวิตให้เป็นการศึกษาด้วยการดำเนินชีวิต ตามปกติธรรมดาทั้ง ๓ ด้านให้มีการพัฒนาครบไตรสิกขา เมื่อจะทำกิจกรรมใด ๆ ก็ตามทุกครั้ง ให้มีการเตรียมและตรวจสอบว่ามีสิกขา ๓ ครบหรือไม่ คือ

๑) ด้านพฤติกรรมกาย-วาจา และการใช้อินทรีย์ ว่ากิจกรรมที่จะทำหรือได้ทำนั้น ไม่เป็นไปเพื่อการเบียดเบียนก่อความเสียหาย แต่เป็นไปทางเกื้อกูลสร้างสรรค์ = ศีล

๒) ด้านจิตใจ ว่าทำกิจกรรมนั้นโดยมีแรงจูงใจที่ดี ไม่ทำด้วยโลภ โกรธ หลง แต่มีเมตตากรุณา ไม่อ่อนแอ ระวังอหิวาต์ แต่แกล้วกล้าเข้มแข็ง มีฉันทะ ไม่ทุกข์เศร้าขุนมัว เศร้าหมอง แต่ผ่อนคลายเบิกบานมีความสุข = จิต

๓) ด้านปัญญาว่าทำกิจกรรมนั้นๆด้วยความรู้ความเข้าใจมองเห็นเหตุผล รู้จักคาดหมายผลดีผลเสียที่จะเกิดสืบเนื่องต่อไปพร้อมทั้งแนวทางแก้ไขปรับปรุง = ปัญญา

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะในการผลการวิจัยไปใช้

๑. ความแตกต่างระหว่างพุทธศาสนากับลัทธิบริโภคนิยม บริโภคนิยมนั้นถือว่าความสบายเป็นเป้าหมายในตัวมันเอง ยิ่งสบายเท่าไรก็ยิ่งดีเท่านั้น และจะไม่หยุดคิดริ้นแสวง หากมีสิ่งอื่นที่สบายกว่านั้นอีก ในขณะที่พระพุทธศาสนาบอกว่า เราไม่ควรหยุดแค่ความสบายหรือความสุขทางกาย แต่ควรไปให้ถึงความสุขจากศีล จิต และปัญญาที่เจริญองงาม บริโภคนิยมก็บอกเช่นกันว่า เราไม่ควรหยุดที่ความสบายในขณะนี้ แต่จะต้องสบายให้มากไปกว่านี้ (เวทนา+ ตัณหา)

๒. ปัญหาก็คือความสบายกับความสุขนั้น บ่อยครั้งก็ไม่ได้ไปด้วยกัน เพื่อเพิ่มสบายไปถึงจุดหนึ่ง ความสุขกลับลดลงเพราะผลเสียของความสบายนั้นสะสมมากขึ้นจนแสดงตัวออกมา ตัวอย่างที่ชัดเจนก็คือคนที่รักสบาย เอาแต่นั่งๆนอนๆ หรือทำงานเบา ๆ ไม่ยอมออกกำลังกาย ถึงเวลาพักผ่อน ก็นั่งดูโทรทัศน์ดูไปก็กินขนมขบเคี้ยวไป จะไปไหนมาไหนก็ไม่ยอมเดินหรือขึ้นบันได แต่ใช้รถกับลิฟต์ ไม่ช้า ไม่นานก็จะเจ็บป่วยด้วยโดยนานาชนิด อาทิ โรคหัวใจ โรคอ้วน เบาหวาน ซึ่งเรียกรวม ๆ ว่า “โรคจี๊เกียจ” ที่กำลังเป็นปัญหาใหญ่ของทั้งโลก รวมทั้งประเทศไทย นอกจากความทุกข์ทางกายแล้ว ความทุกข์ทางใจเพิ่มพูนด้วยเพราะความสบายนั้นต้องอาศัยทรัพย์

ยิ่งอยากสบายมากเท่าไรก็ยิ่งต้องมีทรัพย์มากเท่านั้น และเมื่อมีทรัพย์มากก็ย่อมเกิดความกังวลเป็นธรรมดาเช่นต้องคอยห่วงหาพันทรัพย์ จอดรกราคานับสิบล้านที่ให้ความสะดวกสบายอย่างยิ่ง การติดยึดความสบายจนทำทุกอย่างแม้จะผิดศีลก็ตาม เพื่อให้มีทรัพย์มาสนองความสบาย วิธีชีวิตแบบนี้แม้สบายกาย แต่ร้อนรุ่มใจจึงยากที่จะมีความสุขได้อย่างแท้จริง.

๓. **ข้ามพ้นปัญหาเรื่องเวทนา** (ตัวตน) วิกฤตต่าง ๆ ที่ทั่วโลกกำลังเผชิญอยู่ทุกวันนี้ ไม่ว่าปัญหาสิ่งแวดล้อม การทำลายทรัพยากร เศรษฐกิจ การเมือง ปัญหาอาชญากรรม ยาเสพติด ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคน รวมไปถึงปัญหาความเครียด ความทุกข์ กล่าวอย่างถึงที่สุดแล้ว รากเหง้ามาจากวิกฤตการณ์ทางจิตวิญญาณ หรือพูดอีกแง่หนึ่งก็คือมีสาเหตุมาจากปัญหา “อัตตา หรือตัวตน”

๔. **ปัญหาอยู่ที่เวทนา** คือรู้สึกว่ามีตัวตน ของคนยุคนี้ที่แสดงออกอย่างชัดเจนก็คือ “ความไม่พอใจในตัวตน” คนส่วนใหญ่เดี๋ยวนี้ถูกทำให้รู้สึกไม่พอใจในตัวตนของตน เห็นว่าอ้วน บ้าง ผอมบ้าง ไม่ทันสมัยบ้าง จึงอยากนะมีตัวตนใหม่ วิธีสร้างตัวตนใหม่ของคนปัจจุบันก็คือการบริโภคโดยเฉพาะการบริโภคสินค้าที่มียี่ห้อดัง เวลาซื้อสินค้านั้นก็เลือกกลายเป็นที่นิยมมาก ไม่ใช่เพราะว่ามันอร่อย หรือสนองผัสสะทางกายเท่านั้น ที่สำคัญคือมันตอบสนองจิตที่ต้องการมีตัวตนใหม่.

๕. **ปรากฏการณ์ภัยบริโภคนิยม** บริโภคนิยมประสบความสำเร็จได้ก็เพราะสามารถกระตุ้นให้ผู้คนเกิดความอยากวัตถุ (กามวัตถุ) ควบคู่กับความไม่พอใจตัวเองเครื่องมือสำคัญในการนี้ก็คือโฆษณา โฆษณาในปัจจุบันพยายามทำให้คน “คิด” น้อยที่สุด แต่ให้ “รู้สึก (เวทนา)” มากที่สุด เพราะความรู้สึกมีผลต่อการตัดสินใจในการซื้อและเสพสิ่งต่าง ๆ มากกว่าความคิดด้วยซ้ำ ดังนั้น โฆษณาในปัจจุบันจึงพุ่งเป้าไปที่อารมณ์ความรู้สึกของผู้คน โดยใช้ภาพเป็นอุปกรณ์สำคัญ เพราะภาพมีอิทธิพลอย่างมากต่อจิตใจของคน ชนิดที่อาจส่งผลไปถึงจิตไร้สำนึก (โฆษณาในปัจจุบันจึงเน้นภาพมากกว่าตัวหนังสือ) ทั้งหมดนี้ก็เพื่อให้ผู้คนเกิดความอยากซื้อสินค้าโดยไม่รู้ตัว กล่าวอีกนัยหนึ่งคือทำให้ผู้คนใช้ปัญญาหรือมีสติให้น้อยที่สุด

๖. **สติจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยรักษาใจ** ไม่ให้ตกอยู่ใต้อิทธิพลของโฆษณาและบริโภคนิยม สตินอกจากจะช่วยกำชับใจไม่ให้หลงเพลินไปกับคำโฆษณาหรือไหลไปกับความรู้สึกดี ๆ ที่ผูกติดกับผลิตภัณฑ์ หากยังช่วยให้อำนาจหรือวิจารณ์ญาณกลับคืนมา เพื่อเห็นอีกด้านหนึ่งของคำโฆษณาหรือเห็นความจริงของผลิตภัณฑ์อย่างรอบด้านว่ามีข้อจำกัดอย่างไรมีคุณดังว่าจริงหรือและก่อให้เกิดภาระอย่างไรบางหากจะซื้อหามาบริโภค.

๗. **สติยังมีบทบาทสำคัญในการเตือนใจ** ให้มีความรู้จักประมาณในการบริโภคไม่เพลินในรสอร่อยหรือความสบายจากสิ่งเสพอีทั้งยังช่วยรักษาใจให้มีความยินดีในสิ่งที่มีหรือได้มา คนเรา

ไม่ว่าจะได้เงินหรือวัตถุมามากเท่าไรก็ยากที่จะพอใจหากเห็นคนอื่นได้มากกว่า ชาวบ้านได้รับแจกผ้าห่ม ๑ ผืน ในทำนองเดียวกันพนักงานได้โบนัส ๖๐,๐๐๐ บาท ก็ดีใจได้ไม่นาน เมื่อรู้ว่าเพื่อนได้ ๑๐๐,๐๐๐ บาท การปล่อยให้ไปเปรียบเทียบกับคนอื่น ย่อมทำให้ยากที่พอใจในสิ่งตนมีหรือได้ ต่อเมื่อมีสติ รู้ทันจิตที่ชอบเปรียบเทียบ ไม่เผลอจจอกกับสิ่งที่คนอื่นมีความพอใจในสิ่งที่ตนได้ย่อมเกิดขึ้นไม่ยาก ยิ่งรู้จักทุกาตาจิตต่อผู้อื่นที่ได้มากกว่าเราจิตใจก็จะอิจฉาหรือทุกข์น้อยลง

๘. ปัญญารู้ทันเวทนาหรือรู้เท่าทันบริโภคนิยม ลัทธิบริโภคนิยมสามารถแพร่ขยายไปทั่วโลกอย่างรวดเร็วได้ สาเหตุสำคัญประการหนึ่งก็เพราะมันสามารถเข้าถึงจุดอ่อนของมนุษย์นั่นคือ “ตัณหา” มนุษย์นั้นต้องการความสะดวกสบายในทางกาย บรรณานาสิ่งปรนเปรอทางประสาททั้งห้า (กามตัณหา) แต่เท่านั้นก็ยังไม่พอ เรายังต้องการเป็นอะไรที่มากกว่าเดิม (ภวตัณหา) ในยุคที่เชิดชูปัจเจกภาพ บริโภคนิยม สามารถทำให้เราเลือกที่จะเป็นคนที่ไม่เหมือนใครก็ได้ ที่สำคัญก็คือ บริโภคนิยมทำให้เราเชื่อว่าความสุขนั้นอยู่แค่เอื้อม ความทุกข์และปัญหาต่าง ๆ ในชีวิตสามารถแก้ได้ด้วยวัตถุสิ่งเสพ ขอเพียงแต่มีปัญญามหาบริโภคให้ได้เท่านั้น

๙. วิธีแก้ปัญหา ต้องใช้ปัญญารู้เท่าทันเวทนา บริโภคนิยมทำให้เราเป็นทาสของวัตถุและตกอยู่ในความหลงมากขึ้น การเป็นไทจากบริโภคนิยมจะต้องเริ่มต้นจากมีปัญญาและเห็นโทษและข้อจำกัดของมัน กล่าวคือเห็นว่า ๑) ในการได้มาซึ่งวัตถุสิ่งเสพเพื่อบริโภคนั้น เราต้องสูญเสียอะไรบ้าง เงินเป็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น เรายังเสียเวลา พลังงานและความสุขทางใจ และอาจต้องแลกกับสุขภาพและความสัมพันธ์อันราบรื่นกับผู้อื่น ไม่เว้นแม้แต่คนในครอบครัว ในที่สุดสิ่งนั้นก็ต้องเสื่อมเสีย สูญหาย หรือพลัดพรากไปจากเรา มองโลกให้กว้างออกไป วัตถุสิ่งเสพเหล่านี้ไม่ได้สร้างภาระให้เราคนเดียวเท่านั้น หากยังสร้างภาระให้แก่สังคม ยิ่งเราเสพมากเท่าไร ก็มีผลต่อสิ่งแวดล้อม อย่างน้อยก็ในรูปของขยะและมลพิษ ๒) วัตถุสิ่งเสพไม่สามารถให้ความให้ความสุขแก่เราได้อย่างแท้จริง สุขหรือทุกข์ล้วนอยู่ที่ใจ วัตถุสิ่งเสพเป็นได้อย่างมากแค่อุปกรณ์เสริมไปสู่ความสุขแต่หาใช่ตัวความสุขไม่ “ความสุขที่คุณดื่มได้” ในชีวิตจริงหาไม่

๑๐. แนวการปฏิบัติและบัญญัติใหม่พึงทำหน้าที่อย่างน้อย ๒ ประการ คือ

๑) กำกับและควบคุมมิให้บุคคลเบียดเบียนผู้อื่นหรือส่วนรวม ในลักษณะที่เกินเลยจากศีล ๕ หรือศีล ๕ ครอบคลุมไปไม่ถึงเช่นการทำลายสิ่งแวดล้อม การปั่นหุน การผลิตอาวุธ การค้าขายสิ่งซึ่งเป็นอันตรายต่อมนุษย์และชีวิตอื่น รวมถึงการเอาเปรียบผู้บริโภค และการบริโภคที่ส่งเสริมให้เกิดการเบียดเบียน

๒) ป้องกันมิให้บุคคลถูกเอาเปรียบหรือเบียดเบียนจากกลไกหรือระบบใหม่ ๆ ในสังคม เช่นสื่อมวลชน กลไกตลาด ฯลฯ โดยข้อปฏิบัติต่าง ๆ เช่นการไม่ไปเล่นหุ้นเยี่ยงการพนัน เพราะง่ายที่จะกลายเป็นแมลงเม่า การมีข้อกำกับในการใช้เครดิตการ์ด การมีข้อพิจารณาหรือ

ข้อกำหนดเกี่ยวกับการเสพและใช้สื่ออิเล็กทรอนิกส์ อาทิ โทรศัพท์ คอมพิวเตอร์ เพื่อมิให้หมกมุ่นจนลืมตน หมดเงินโดยไม่รู้ตัวหรือร่อนรนด้วยความอยากเป็นต้น

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

๑. การศึกษาทักษะและความฉลาดในการแก้ปัญหาของผู้รักสันโดษ เรียบง่าย และไม่ติดแสง สี เสียง ซึ่งไม่ขึ้นอยู่กับระดับของการศึกษาทางโลกแต่อย่างใด แต่ขึ้นอยู่กับความเป็นจิตวิญญาณวิเวกของคนผู้นั้นเป็นจุดใหญ่

๒. เปรียบเทียบแนวคิดเรื่องระบบอายตนะของมนุษย์ที่รับรู้ปรมัตตสัจจะกับสมมติสัจจะของอภิปรัชญาฝ่ายเถรวาทกับอภิปรัชญาฝ่ายตะวันตกว่าจะเหมือนกันแตกต่างกันอย่างไร

๓. การศึกษาคำสอนเกี่ยวกับอนัตตาที่เป็นมิจฉาทิฎฐิในลัทธิอื่น กับอนัตตาที่เป็นสัมมาทิฎฐิตามหลักพุทธศาสนาว่าจะเหมือนกันหรือแตกต่างกันอย่างไร